

DİN, MANEVİ İYİ OLUŞ VE YAŞLILIK* RELIGION, SPIRITUAL WELL-BEING AND AGING

Orhan GÜRSU**
Yaşar AY***

Öz

Teknoloji ve sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak yaşam standartlarının yükselmesi ve yaşam süresinin artması yaşlılığı görünür hale getirmiştir. Yaşlanan bireylerin fizyolojik ve psiko-sosyal değişimlere uyum sağlayabilmesi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması gereklilik arz etmektedir. Maneviyatın insan hayatındaki anlam, amaç ve aşkınlık duygularını doyuma ulaştırması ve yaşlıların iyilik halini sağlaması için olumlu katkılar sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada; Antalya'nın merkez ilçelerinde yaşayan 60 yaş ve üstü 100 kişi ile yapılan bu çalışmada bireylerin manevi iyi oluş düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nicel yöntemle hazırlanan çalışmada; demografik bilgi anketi, spiritüel iyi oluş ölçeği ve onam formuyla birlikte toplanan veriler Pasw Statistics 18 programında değişkenlerin ölçüm düzeyine uygun testlerle analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin manevi iyi oluş düzeyleri orta, yüksek ve çok yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Gelir durumu ve dindarlık düzeyinin manevi iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Aynı zamanda gelir durumu ve dindarlığın manevi iyi oluşla pozitif yönde anlamlı ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gerontoloji, Din Psikolojisi, Manevi İyi Oluş, Yaşlılık.

Abstract

Increasing life standards and the life span due to developments in technology and health have made aging visible. It is necessary for the aging individuals to adapt to their physiological and psycho-social changes and to meet their spiritual needs. It is envisaged that spirituality will make positive contributions to the satisfaction of the feelings of meaning, purpose and transcendence in human life and to ensure the well-being of the elderly.

In this study, it was aimed to determine the level of spiritual well-being of individuals in the study conducted with 100 people aged 60 and over living in central districts of Antalya. This study which is prepared by quantitative method; demographic information questionnaire, spiritual well-being scale and data collected together with consent form were analyzed by Pasw Statistics 18 program in accordance with the measurement level of the variables. The level of spiritual well-being of the participants was found to be medium, high and very high. The level of income and the level of religiousness have a significant effect on spiritual well-being. At the same time, income status and religiosity were found to have a positive relationship with spiritual well-being.

Keywords: Gerontology, Psychology of Religion, Spiritual Well-Being, Aging.

1. GİRİŞ

İnsanın yerleşik hayata geçmesinden bu yana nüfus artışı belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Toplumların meydana getirdiği bilimsel ve teknolojik gelişmelerin artmasıyla yaşam şartlarının iyileşmesine bağlı olarak bebek ölümlerinin azalması ve yaşam süresinin de uzaması, nüfus artışını hızlandırmakla birlikte yaşlı nüfusunun da artmasına sebep olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun her yaş grubunda bu artış eğilimi ortaya çıkarken, gelişmiş ülkelerde genel nüfusun içindeki yaşlı nüfusun artışı olarak cereyan etmektedir (Kalınkara, 2016, 71-94).

Hâlihazırda devam etmekte olan bu dönüşüm, dikkatleri yaşlılık ve yaşlanma kavramları üzerine çekmiş ve milletlerin gündeminde yerini almıştır. Görünüşte aynı anlamı ifade ettiği düşünülen bu kavramlar farklı toplumlarda kültürel yapılarına bağlı olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bazılarında sorunlu bir dönem olarak görülürken, bazı toplumlarda olağan bir yaşam durumu olarak tanımlanmaktadır (İçli, 2004: 5-24). Yaşlanma süreci fiziksel, zihinsel, sosyal ve ruhsal değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemdeki fiziksel yeterliklerde görünür bir azalma olmakta birlikte, yaşlılık döneminin her açıdan gerilemenin olduğu bir dönem olarak algılanması da gerçeği yansıtmamaktadır (Barut, 2008, 39-60).

Frankl'a göre ruhsal yönden iyi olmak fiziksel, sosyal ve psikolojik yönden iyi olmaya da temel oluşturur. Ona göre, insanın ruhsal yönden iyi olması için hayatında bir anlama sahip olması gerekir (akt:

* Bu çalışma, Türk akademik araştırmalar dergisinin uluslararası multidisipliner kongresinde 12 ekim 2018 tarihinde sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı

*** Gerontolog, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Okan ve Ekşi, 2017, 143). Hayatında anlam bulan insan psikolojik ve sosyal yönden de kendisini iyi hisseder ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilir. Anlam bulma konusunda geçerli yöntemlerden birisi de maneviyattır. Son yıllarda yapılan çalışmalarda maneviyatın insan hayatına pozitif etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşlanma sürecinin getirdiği olumsuz değişimlerden olan fiziksel yetersizlik, rol kaybı, yalnızlık, stres, depresyon, kaygı gibi psiko-sosyal sorunları önlenmede ya da bu tür zorluklarla başa çıkmada maneviyatın önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Klavuz ve Klavuz, 2016, 17-38). Bu doğrultuda tasarlanan bu çalışmada, yaşlıların manevi iyi oluş durumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir.

1.1. Yaşlılık ve Yaşlanma

Yaşlanma ve yaşlılık konularına ilginin artmasındaki nedenlerden birisi şüphesiz demografik göstergelerdir. 2013 yılında %7,7 olan yaşlı nüfus oranı 2017 yılında %8,5 olarak gerçekleşirken 2023 yılında %10,5 olacağı tahmin edilmektedir (Tüik, 2018). Demografik açıdan toplumların sınıflandırılmasına baktığımızda ise ülkedeki yaşlı nüfus oranı %7 ile %10 arasında ise; "yaşlı toplum", %10'dan fazla olduğunda ise; "ileri yaşlı toplum" olarak nitelendirilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre hâlihazırda "yaşlı toplum" sınıfına giren Türkiye tahminler doğrultusunda beş yıl sonra "ileri yaşlı toplum" sınıfına dâhil olacaktır. Bu veriler ışığında baktığımızda yaşlılığın önemini daha iyi anlayabiliriz.

Yaşlanma ve yaşlılık konuları Gerontoloji biliminin ana konularıdır. Batıda nispeten daha uzun bir geçmişe sahip olan Gerontoloji, Türkiye'de 2006 yılında Akdeniz Üniversitesi bünyesinde lisans programı olarak eğitime başlamış ve 2013 yılında ilk mezunlarını vermeye başlamıştır. Gerontolojinin temel hedefi sağlıklı ve başarılı bir yaşlılık süreci geçirmektir. Bu amaçla yaşlılıktan ziyade yaşlanma sürecine dikkat çekerek gerekli müdahalelerde bulunmak için bilimsel çalışmalar yapmaktadır (Duyar, 2008, 9-19).

Birbiri yerine de kullanılabilen yaşlanma ve yaşlılık kavramları aslında farklılık içermektedir. Canlılarda doğumla başlayan ve ölümle sonuçlanan geri dönüşü olmayan süreç, yaşlanma olarak tanımlanmaktadır. Yaşlılık ise, sözlük anlamı olarak yaşlı olma, artmış yaş olarak tanımlanmaktadır. Çocukluk ve gençlik gibi yaşlılık da yaşam dönemlerinden biri ve sonuncusudur. Yaşlılık bir durumu, olguyu ve toplum içerisinde belirli bir yaşın üzerinde olanları tanımlamaktadır (Duyar, 2008, 9-19).

Yaşlanma kavramı çok yönlü ve farklı tanımları yapılan bir kavramdır. Kronolojik, biyolojik, sosyolojik vb. yaşlanma tanımları yapılabilmektedir. Konuyla ilgili olduğundan burada psikolojik yaşlanmadan bahsedeceğiz. Psikolojik yaşlanma, bireylerin zihinsel yetenek ve işlevlerindeki azalmayla birlikte, davranışsal uyum yeteneğindeki değişimleri ifade etmektedir (Kalınkara, 2016: 9). Gelişim sürecinde elde edilen deneyimlere bağlı olarak davranışsal değişiklikler ve uyum yeteneğindeki değişimler psikolojik yaşlanma olarak tanımlanabilir. Yaşlılığın getirdiği çoğunlukla kayıp olarak görülen değişimler yaşlı bireyleri işe yaramaz, üretken olmayan ve yeniliklere kapalı bireyler olarak algılanmasına sebep olmaktadır. Yaşlılığa karşı oluşturulan stereotipler ve olumsuz tutumlar bireylerde moral, motivasyonun bozulmasına neden olmakta, yaşama tutunma gücü ve yaşama isteğini azalmaktadır. Uyum yeteneğinin azalması yaşlı bireylerde eskiye özlemin artmasına sebep olmaktadır. Eski, onlar için rahat ve güvenilir görünmektedir. Bu süreçte bireylerin içe kapanmasına ve toplumdaki izole olarak yalnızlaşmalarına sebep olabilmektedir. İleri yaşın getirdiği diğer bir problemde eş ve yakınların kaybı ve ölüm korkusu olmaktadır. Ölümün son olduğu ve hayattan silinip gidecek olmak yaşlı bireylerde davranış değişimlerine sebep olmaktadır. Yaşlılıktaki bu tip değişimler ve yaşlılığa karşı bireysel ve toplumsal olarak oluşturulan olumsuz tutumlar yaşlı bireylerin ruhsal sağlıklarını da olumsuz etkilemektedir. Yaşlılık döneminde öğrenmenin zorlaşması öğrenme sürecinin uzaması, hafıza problemleri ve unutkanlığın artması gibi sorunlar da kendini göstermekte ve demans türlerinin gelişmesi artmaktadır. Yaşlı bireylerde depresyon, kaygı bozukluğu gibi psikiyatrik hastalıkların gelişmesine de neden olmaktadır. Yaşlılık çağı depresyonları belirtileri kendini yaşlılık sorunları arasına gizleyebilmekte bu yüzden teşhisi zaman almaktadır. Yaşlılık dönemindeki duygu durum değişiklikleri, kişilik özelliklerinin değişim göstermesi yaşlıların ruh sağlığını ve ortaya çıkacak hastalıkları da tetikleyebilmektedir (Aki, 2015, 313-357; Kalkan, 2008, 1-17; Barut, 2008, 39-60). Yaşlılık dönemindeki ruhsal problemlerin iyileştirilmesi önem arz etmektedir. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) de ruhsal sağlığını genel sağlık tanımı içine katarak ruhsal sağlığın önemini kabul edip tedavi edilmesi gereken bir boyut olarak ele almaya başlamıştır (Kimter, 2013, 224-244).

1.2. Maneviyat Kavramı

Swinton'un (2001: 11-27) maneviyatın evrensel ve özel boyutlarıyla ilgili oluşturduğu modelde "Bütün insanların manevi boyutu vardır" ön kabulünden hareketle; maneviyatın insanın içsel süreçlerinden biri olduğundan yola çıkarak tarihi olarak var oluşu insanın başlangıcına dayandırılabilir. İnsanın evren sahnesinde varoluşunu anlamlandırma varlık sebebine yönelik arayış çabası maneviyatı her daim gündemde tutmuştur. İnsan doğasının vazgeçilmez ruhsal-manevi ilgisine din temelli ya da din dışı

cevaplar bulunmaya çalışılmıştır. 16. Yüzyıldan itibaren Batı Avrupa da Hristiyanlığın gerilemeye başlaması maneviyat tarihinin de gelişmeye başlaması olarak nitelendirilebilir. Fransız ihtilalinden günümüze kadar olan süreçte batıda din temelli yaklaşımlar, dini ritüellere bağlı kurumsal din anlayışından uzaklaşmaya ve bireysel içkin bir maneviyata yönelim başlamıştır. Bu dönüşümün 20. yüzyılda daha belirgin olarak görüldüğü söylenebilir (Mehmedoğlu ve Mehmedoğlu, 2012, 147-166).

Maneviyat kavramı, kişilerin deneyimleri ve bakış açılarına göre içeriği ve anlamı değişen bir kavram olduğu için tanımı üzerinde bir fikir birliği bulunmamaktadır. Maneviyat TDK'nun Türkçe sözlüğünde iki anlamda tanımlanmaktadır; "maddi olmayan manevi şeyler" ve "yürek gücü ve moral" Köken olarak Arapça bir sıfat olan manevi kelimesi; "duyu organları olmaksızın (manevi) kalp (gönül) ile kavranıp bilinen şeye ait olan" anlamını taşımaktadır.¹ Dolayısıyla manevi, anlam bakımından maddi olmayan, ruhani, ruhla ilgili veya soyut anlamlarına gelmektedir (Seyyar, 2010, 31). Maneviyatın kavram olarak tanımının zor olmasına karşılık maneviyat kavramına yaklaşımda belirli temalar kullanılabilir. Kişisel deneyimler, bireylerin hayattaki anlam ve amaç arayışında kullanılan inanç sistemi, başkalarıyla ve evrenle bağlılık duygusu, tecrübeye açıklık, aşkın bir boyuta yönelik farkındalık ve kişi ötesine eğilim gibi temalarla değerlendirilebilir (Nasel, 2004, 15-40).

Alanyazındaki Bazı Maneviyat Tanımları:

- Myers, Sweeney ve Witmer (2000) *Yaşamın materyal yönünün ötesine geçen bir güç veya varlık bilinci ve evrene derin bir bağlılık ve bütünlük duygusunu içeren insan varoluşunun niteliği olarak tanımlanmaktadır* (akt: Kasapoğlu, 2015, 51-68).
- Benner (1989) *Tanrı'yla ilişki kurulmasına yönelik Tanrı'nın merhametli çağırısına insanın cevabı olarak tanımlanmıştır* (akt: Kasapoğlu, 2015, 51-68).
- Elkins vd. (1989) *Aşkın bir boyutun farkındalığı ile ortaya çıkan ve benliğe, ötekilere, doğaya, hayata ve kişinin nihai olduğunu düşündüğü şeylere ilişkin tanımlanabilir belirli değerlerle nitelendirilen varoluş ve tecrübe ediş tarzı olarak tanımlanmıştır* (akt: Kasapoğlu, 2015, 51-68).
- Doyle (1992) *"Varoluşsal bir anlam arayışdır"* (akt: Ayten ve Uysal, 2009, 318-330).
- Pargament (2002) *Kutsal arama sürecidir* (akt: Ayten ve Uysal, 2009, 318-330).
- Narayanasamy (2001) *Gizli bir yolculuk, yaşama verilen anlam ve amaç, koşulsuz sevgi ile bağlanma* (akt: Uygur, 2016).
- Frame (2002) *Maneviyatı, kişinin hayatta bir anlam, amaç ve değer arayışdır.*
- Mackinlay (2001) *Her insanın varlığının temelinde yatan şey, hayata anlam kazandıran önemli bir boyut olarak tanımlanmıştır.*

1.3. Maneviyat-Din İlişkisi

Maneviyat kavramının tarihsel gelişimine baktığımızda, dinle yakın bir ilişkisi görülmektedir. Din ve maneviyat ilişkisi karmaşık bir yapıya sahiptir. O yüzden maneviyatın tanımında olduğu gibi din ve maneviyat kıyaslamasında da kesin ayırım yapmak mümkün görünmemektedir. Bireyler din ve maneviyat tanımlarını yaparken kendi deneyimlerinden ve içsel özelliklerinden etkilenmektedir. Genel itibarıyla din ve maneviyat ilişkisine yönelik üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bazıları maneviyatı daha büyük yapının bir parçası olarak, başka bir deyişle, maneviyatı dinin sadece bir yönü olarak görürler. Diğer bir görüş ise dinin maneviyat içerisinde küçük alanı temsil ettiğini belirtmektedir. Üçüncü yaklaşım ise daha geniş perspektiften olaya yaklaşmaktadır; bireylerin öznel davranış ve deneyimlerini din ya da maneviyat olarak tanımlayabildiklerini söylemektedir. Maneviyatı dinin parçası olarak gören yaklaşım tarihsel gelişimde ele aldığımız dinsel temelden gelen yaklaşımdır ve dinin kurumsal yapısının sorgulanması ve geri planda kalmasıyla birlikte eskimiş bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak yok sayılacak bir yaklaşımda değildir. Popüler olan yaklaşım maneviyatın dini içerdiği ve iç katmanında da inancın olduğu kavramsallaştırmadır. Bu perspektif de maneviyat, çatı kavram olarak en üsttedir ve dini de kapsamıştır. Dinsel olan her şey aynı zamanda manevidir. Ancak manevi olan şeyler dinle sınırlı değildir. Çünkü maneviyat sübjektif ve içsel tecrübeye dayalı bir olgudur dinin kurumsal yapıları ile sınırlandırılmaz. Dinin dışında manevi olgularda vardır, manevi niteliği olan şeyler dinsel olmak zorunda değildir (Hull, 2003, 10-124).

Alanyazında din ve maneviyat çalışmalarıyla sıkça adı geçen Pargament dini, kutsalla ilişkili olarak gelişen anlam arayışı olarak tarif etmektedir. Aranılan bu anlam bireylerin hayatında fiziksel, sosyal, psikolojik veya manevi olarak değer verdiği şeyler olabilir. İnsanların aradığı anlamlar farklılaşmaktadır.

¹ Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59fe1ea8711ae0.46703468 adresinden alındı. Erişim tarihi: 20. 11. 2017

Fakat bu arayışların dini olmasını sağlayan kutsallıkla ilişkisinin olmasıdır. Arayışın izlenilen yol ve varılacak hedef olarak iki boyutu vardır. Kutsallık bu boyutların parçası olabilir ya da dini arayışlar cemaate katılım, dua, ibadet ve dini başa çıkma gibi dini eylemler izlenecek yol, kutsallıkta varılan hedef olabilir. Pargament maneviyatı da kutsalın arayışı olarak görmektedir ve dinin merkezi bir işlevi olarak ele almaktadır (Pargament, 1999, 365-382).

Herhangi bir dine mensup insanlar inançtan öte geçerek dinle ilişkili düşünce, davranış ve tutumlara sahip olması dindarlık olarak tanımlanmaktadır. Öte taraftan din ve maneviyat gibi dindarlıkta geniş kapsamlı ve bakış açısına göre farklı tanımlanabilmektedir. Mensubu olduğu dinin gereklerini yerine getirmeyen ancak Tanrı'ya olan inancından ya da tanrıyla arasındaki içsel bağdan dolayı kendini dindar addeden insanlar olmakta birlikte dinin gereklerini eksiksiz yerine getirmeye çalışan bireyler kendilerini çok fazla dindar olarak görmemektedirler (Horozcu, 2010, 209-240). Dindarlık ve maneviyat arasında da böyle bir çift yönlü ilişki vardır. Dindar ama maneviyat sahibi değil, maneviyat sahibi ama dindar değil. Zinnbauer'ın (1997) yürüttüğü bir araştırmada *New Age* mensuplarına dindarlık ve maneviyat hakkında sorular yöneltilmiştir. "Dindar ama maneviyat sahibi değil", "maneviyat sahibi ama dindar değil", "hem dindar hem maneviyat sahibi", "ne dindar ne de maneviyat sahibi" şeklinde dört kategoride bireylerin kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Araştırmanın iki temel çıktısı şu şekildedir; alanyazındaki dindarlık maneviyat çelişkisinin aksine bireylerin algılarında bu kavramların çelişmediği büyük çoğunluğun (%74) kendini hem dindar hem maneviyat sahibi olarak gördükleri tespit edilmiştir. Bu da katılımcıların dindarlık ve maneviyat arasında bir ayırım yapmadıklarına işaret etmektedir. Ayrıca yapılan içerik analizlerinde dindarlık ve maneviyatın önemli oranda örtüştüğü görülmüştür. Ancak burada maneviyat ve dindarlığın içeriği aynıdır anlamı çıkarılmamalıdır. İkinci sonuç ise neredeyse herkesin kendisini maneviyat sahibi olarak gördükleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlarda başta bahsettiğimiz din-maneviyat ilişkisine yönelik yaklaşımlardan üçüncüsüne yani dindarlık ve maneviyatın bireylerin deneyim ve tecrübeleri bağlı olarak tanımlandığına, örtüşen ya da ayrışabilen kavramlar olduğuna örnek teşkil etmektedir.

1.4. Maneviyat ve Psikoloji

Psikoloji, insan ve hayvan davranışlarını ve bu davranışlarla ilgili psikolojik, sosyal ve biyolojik süreçleri inceleyen bir alandır². Din ve psikoloji arasındaki ilişki ise yeni değildir. Nitekim psikoloji kavramının kelime kökü de "psyche" yani; "ruh"tur. Fakat pozitivizmin revaçta olduğu, insan davranışlarının ölçülebilir olduğu, ölçülemeyen şeylerin bilimsel olmadığı anlayışıyla metafizik olgular içeren din ve maneviyat konusu psikologlar tarafından dikkate alınmamıştır (Haq, 2001, 241-253). Yirminci yüzyılın ortalarına kadar psikolojide insanı anlamaya yönelik iki farklı yaklaşım hâkimdi; Freud tarafından geliştirilen psikanaliz ve davranışçı yaklaşım. Freud'çu yaklaşım, hepimizin sürekli olarak bilinçaltından davranışlarımızı yönlendiren cinsel ve saldırgan içgüdülerimizin etkisi altında olduğumuzu dile getirmektedir. Davranışçı yaklaşım ise insanı gelişmiş bir fareden çok farklı görmeyerek davranışlar üzerinden insanı anlamaya çalışan yaklaşımdır. Yani fareler gibi insanlarda kendi iradeleriyle değil tamamen çevresel uyaranlara bağlı olarak davrandığını ileri sürmektedir. Çoğu psikolog tarafından kabul görmeyen bu yaklaşımlar, özgür irade ve insan onuru gibi kişiliğin boyutlarına değinmemektedir. Bu görüşlere tepki olarak üçüncü bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. İnsancıl yaklaşım olarak bilinen bu yaklaşım; bireylerin kendi eylemlerinden büyük oranda sorumlu olduğu ve bilinçaltından etkilenecek davranışa bile her an kendi kaderimizi belirleyebilecek ve fiillerimizde karar verme gücüne sahip olduğumuzu savunmaktadırlar (Burger, 2006).

İnsancıl yaklaşımın öncülerin olan Abraham Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisini geliştirmiş ve maneviyatın kendini gerçekleştirmeyle ilişkili olduğunu söylemiştir. Aslında maneviyat ve psikolojiyi birleştirme denemesi Maslow'dan önce William James ve Alfred Adler'e atfedilmektedir. James, manevi deneyimleri ve çabaları olan bireylerin deneyimlerini geçerli bir psikolojik olgu olarak anlamlandırmıştır (Powers, 2005, 217-225). Psikoloji bilimindeki bu gelişmelerle beraber din ve maneviyat konularında çalışmalar yapan psikolojinin alt dalı olan din psikolojisi ortaya çıkmıştır. Varoluşundan beri olumlu ya da olumsuz olsun dinle ilişkisi olan insanı anlamaya yönelik yaklaşımlar din psikolojisini gündeme getirmiştir. Din psikolojisi bireylerin kutsal kabul ettikleri varlık veya varlıklarla ilişkili olarak ortaya çıkan söz, düşünce, davranış ve tecrübelerini inceleyen bir bilim dalıdır (Hökelekli, 2010, 4). Hümanist psikoloji ve din psikolojisinin gelişimiyle ortaya çıkan transpersonel psikoloji de bireylerin aşkın yönlerine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda parapsikoloji, ölüme yakın deneyimler ve pastoral psikoloji gibi alanlara da kaynaklık etmektedir.

² <http://www.tavsiyedyorum.com>, Erişim tarihi: 22.11.2017

1.5. Manevi İyi Oluş

İyi oluş kavramı, pozitif psikolojinin konularından biridir. Genel olarak mutlulukla eş anlamlı tanımlanmaktadır. İnsan her daim tercihini kendisi için iyi olandan yana kullanmıştır (Topuz, 2013: 21). Jung'a göre insan sadece psikoseksüel ve psikososyal değildir, aynı zamanda psikospiritüel bir boyutu da mevcuttur. Jung insanların problemlerinin manevi olduğunu ileri sürerek manevi uyanış olmadan iyileşmenin mümkün olmayacağı iddiasında bulunmuştur. Maneviyat bireyin kişilik gelişiminde önemli gerekli bir unsur olarak psikoloji alanında ilgi çeken bir konudur. "Spiritual well-being" olarak geçen manevi iyi oluş, iyi oluşun türlerinden biridir. Hem maneviliği hem de iyilik halini barındıran bir kavramdır. Kişilerin ruhen iyiliğini ifade eden *Manevi İyi Oluş* da psikoloji alanında işlenen konular arasında yer almıştır. Dünyadaki dönüşüm ve gelişimlere uyum sağlayamayarak ruhsal bir boşluğa düşen insanların çoğalmasında da manevi iyi oluşu önemli kılmıştır (Stanard, Sandhu, ve Painter, 2000, 204-210). İlk olarak 1971 yılında yaşlılıkla ilgili bir konferansta dile getirilen manevi iyi oluş, Poloutzian ve Ellison (1982, 382-385) tarafından kavramlaştırılmıştır. Amerikan toplumundaki yaşlıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilen manevi iyi oluş, kişinin kendisi, çevresi ve Tanrı'yla ilişkili bir kavramdır (Acar, 2014, 391-412). National Council On Aging (1975) *manevi iyi oluşu hayatın; tanrı, benlik, toplum ve çevreyle olan ilişkisinde bütünlüğü büyütip kutsayan olumlama* şeklinde tanımlamıştır (Akt: Kardeş, 2017, 59-67). Hayatın olumlanması benlik, toplum ve tanrıyla bütünleşerek ortaya çıkmaktadır ve bütün bir toplumun iyiliği bu çerçevede sağlanmaktadır. Moberg ve Brusek (1978, 303-323), manevi iyi oluşu iki boyutta ele almaktadır. İlki belirli bir dini inanç sistemi ya da daha yüksek bir güç ile kişinin ilişkisi içerirken, ikinci boyutta herhangi bir dini yapıdan bağımsız olarak yaşamın anlamı ve amacına yönelik hisleri içermektedir. Ellison (1983, 330-340) ise yaratıcı veya daha yüksek bir güç ile olan inanç sistemini dikey boyut, yaşamın anlam ve amacına yönelik yaşam doyumuna yönelik olan boyutu ise yatay boyut olarak değerlendirmektedir. Seaward'a (1991, 166-169) göre ise manevi iyi oluş karmaşık bir kavramdır ve birçok faktörün etkisi altındadır. Hayatta anlamlı bir amaç, güçlü bir kişisel değer sistemi, kişinin kendisi ve diğerleriyle olan derinlemesine ilişki önemli üç etkidir. Kişiler bu amaçlar doğrultusunda hareket ettiklerinde kritik zamanlarda sosyal ve kültürel zorluklara karşı daha güçlü mücadele edebileceklerdir (Akt: Kardeş, 2017, 59-67).

Manevi iyi oluşun alt boyutlarından olan varoluşsal iyilik insanın yaşamına dair temel bir felsefe inşa etmektedir. Anlam bulma çabası, varoluşsal iyiliğin odağıdır. İnsan karşılaştığı her şeyin aslını anlamaya yönelik içsel bir eğilime sahiptir. Hayatını güvenli bir şekilde devam ettirmesi için her türlü durumu anlama gayreti içerisinde ki herhangi bir tehlikeye karşı kendini koruyabilsin. İnsanın bu anlam arayışı onu sürekli olarak hem kendi içerisinde hem de çevresiyle yoğun bir ilişki içerisinde olmasına sebep olmaktadır. İnsan, kendi varlığını ve çevresini anlamlandırdığı sürece yaşamını devam ettirebilmekte ve ona yön verebilmektedir. Bu açıdan bireyin anlam arayışına yönelik verdiği mücadele sonucunda oluşturduğu ya da ulaştığı anlam duygusu bireyi varoluşsal iyiliğe götürmekte ve bu iyilik hali hayatının bütün alanlarına yön verecek bir niteliğe ulaşmaktadır (Acar, 2014, 391-412; Fowler, 1981). Manevi iyi oluşun bir boyutu da dinsel iyiliktir. İnsanların tanrı ile ya da en üstün güçle olan ilişkisini içermektedir. Hayatı anlamlandırma çabası dini bir inanç sistemine bağlanma eğilimini artırmaktadır. Fakat varoluşsal iyiliğin dinsel olma zorunluluğu yoktur. Tanrı, psikolojide insanla ilişkisi bağlamında incelenen konulardan biridir. İnsan Tanrı'ya farklı gerekçelerle ilgi göstermiştir. Bazen bir varlığa bağlanma bazen çaresizlik, güçsüzlük ve günahkârlık gibi duygular insanın tanrıya ilgisini artırmıştır. Görüldüğü üzere tanrıya yönelişin sebepleri farklılaşmaktadır. Bir anlamda insan ile tanrı arasında sübjektif bir ilişki de vardır. İnsanın tanrıyla ilişkisi onu nasıl algıladığıyla ilgilidir ve bu algılamada insanın sosyal ve kültürel yapısından etkilenmektedir. Oluşturulan bu algı çerçevesinde insan-tanrı ilişkisi kişilerin sosyal hayatında da belirleyici ölçüt olmaktadır. İnsanlar amacına ulaşmak için üst varlık tarafından konulan kurallara itina gösterir ve ilişkilerini ilahi kurallar çerçevesinde yürütür. Eş, arkadaşlık, komşuluk ilişkileri bundan etkilenmektedir (Fowler, 1981; Ay, 2005, 107-130; Ai, 2000, 3-28).

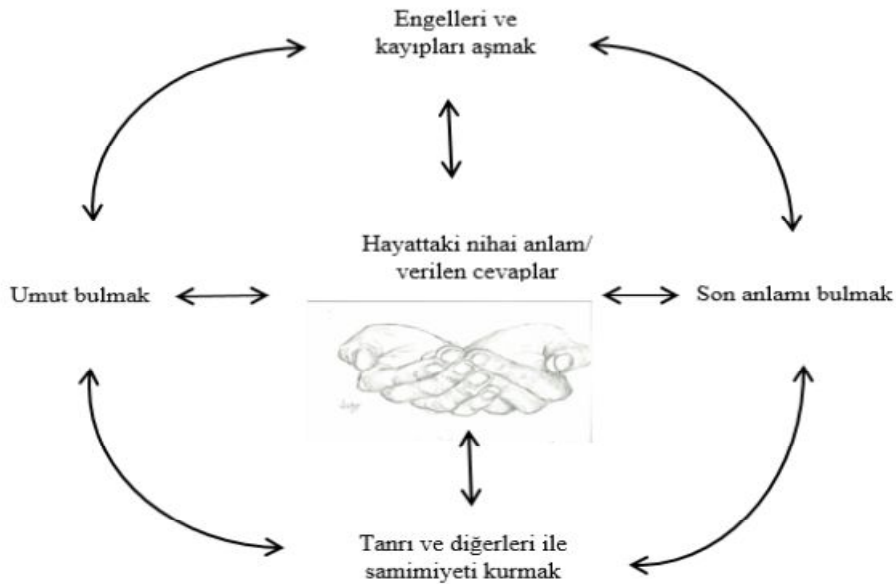
1.6. Manevi İyi Oluş ve Yaşlılık

Genellikle fiziksel, bilişsel yeterliklerin azalmasıyla anılan yaşlılık döneminde bireylerin ekonomik, sağlık ve sosyal sorunları artmaktadır. Eş kaybı, yakın arkadaşların ölümü, emeklilik, rol değişiklikleri gibi durumlar bireylerin stres düzeylerini artırmakta ve depresyon, anksiyete gibi ruhsal sorunlar yaşamasına sebep olabilmektedir. Yaşlılık döneminde kayıplarla başa çıkmada dini ve manevi eğilimler önemli bir yere sahiptir. Bireylerin kaybolan yeteneklerinin yerine duygusal ve manevi anlamda destekler sağlayarak yaşama tutunmalarına destek olunabilmektedir. Maneviyat, yaşlılıkta meydana gelen bu değişimler ve stres ile baş etmede önemli bir etkiye sahiptir. Bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında üstün bir varlıkla iletişime geçerek hastalık ya da zorluklara karşı yardım ve rehberlik bekleyerek baş etme stratejisi olarak

maneviyatı etkin bir biçimde kullanabilmektedirler (Klavuz ve Klavuz, 2016: 17-38; Öz ve Hiçdurmaz, 2012: 50-56). Yaşlılıkta manevi yönelim üzerine çalışan MacKinlay çalışmasında, yaşlılardaki manevi boyutları anlamaya ve genel bir tablo ortaya koymaya çalışmıştır. Ruhsal boyutlarında incelendiği çalışmada katılımcıların çoğunluğunun yaşamlarında kontrolü kaybetme korkusu yaşadıklarını belirlenmiştir. Demans olmaktan ve bakıma muhtaçlıktan korkan bireylerin bakım hizmeti alırken ruhsal ihtiyaçlarına yönelik desteğinde alınması gerektiğini bildirmektedir. MacKinlay maneviyatı; *her insanın varlığının temelinde yatan şey, hayata anlam kazandıran önemli bir boyut* olarak tanımlamaktadır. Maneviyatı dini bir çerçeveye sığdırmayan MacKinlay insanın anlam arayışında araç olarak kullandığı şeylerin manevi olduğunu kabul etmektedir. Bazıları için hayattaki en derin anlam Tanrıyla olan ilişkiden gelir. Birçok insan için ise başkalarıyla olan ilişki hayattaki anlamın kaynağı olabilirken, başka insanlar için sanata ya da çevreye ait bir şey olabilir. Hayattaki anlam arayışını görev olarak kabul eden MacKinlay, yaşlı bireylere hayatlarındaki nihai anlamı nerede bulduklarını sormuş ve çoğunluğun eşleriyle, çocuklarıyla ve çevresiyle olan ilişkilerinde bulduğunu saptamıştır. Ayrıca hayatın nihai anlamını bulamamış bireylerin üzüntü ve keder içerisinde kalacağını belirtmektedir (MacKinlay, 2004, 72- 86). Çalışmasının sonucunda yaşlılıktaki manevi görevlere yönelik temaları şu şekilde sıralamaktadır:

- Nihai hayat anlamı,
- Anlama verilen cevaplar,
- Kendi kendine yeterliliğe karşı savunmasızlık,
- Sonraki yaşamın anlamı ve bilgelik,
- İlişkiye karşı izolasyon,
- Umuda karşı korku.

Elde ettiği bu temaları analiz eden MacKinlay yaşlılıkta manevi görevlere yönelik dinamik bir model oluşturmuştur. İlk tema olan nihai anlam, modelin temelini oluşturmaktadır. Anlam arayışına cevap verme yolları ise bireylerin kendi hayatında en çok önem verdikleri şeylere dayanmaktadır. Yeterliliğe karşı savunmasızlık, aşkın olanı aramaya yönelmiştir. Anlam ve bilgelik teması geçici veya nihai anlamı aramaya yönelik araç olarak modelde yer almaktadır. İlişkiye karşı izolasyon teması da uzun vadeli ilişkilerini kaybeden bireylerin tanrı ya da diğerleriyle ilişki kurması olarak modelde yerini almaktadır. Son olarak umuda karşı korku ise umut arayışı olarak modelde yerini almıştır. MacKinlay'ın (2001, 224)³ geliştirdiği model şu şekildedir:

İngiliz Gerontoloji Derneği 2001 yılında maneviyat üzerine bir dizi araştırma gerçekleştirmiştir. American Gerontological Society'de ise aktif yaşlanmada din ve maneviyat ilişkisinin incelendiği bir komite mevcuttur (Mowat, 2004, 42-58). Bu ve benzeri çalışmalar yaşlılık dönemindeki manevi iyi oluşun önemini ortaya koymaktadır.

Manevi iyi oluş ve yaşlılık konusunda teorik arka plana baktığımızda, gerontoloji teorilerinin yaşlanma olgusunu fiziksel, sosyal, biyolojik vb. yönleriyle ele alıp, bütüncül bakış açısıyla incelediği

³ Elizabeth MacKinlay'ın çalışması ve oluşturduğu model orijinal kaynaktan çeviri yapılarak eklenmiştir.

görülmektedir. Her bir teori kendi perspektifinden olayları anlamaya ve açıklamaya çalışır. Farklı teorilerin odak noktaları da farklılık göstermektedir. Gerontoloji alanında da tek bir teörinin hâkimiyeti söz konusu olmadığından yaşlanma ile ilgili araştırmalarda birden fazla teorini kullanılması daha zengin sonuçlara ulaşmaya ve elde edilen verileri daha kapsamlı bir şekilde yorumlamaya fırsat vermektedir. Din ve maneviyat konuları da yaşlanma teorilerinde görmezden gelinen bir konudur. Ancak dini ve manevi olguların kişisel ve toplumsal refahı önemli düzeyde etkilediğine yönelik kanıtların artması teorilerdeki bu açığın kapanmasına sebep olacaktır. Yaşam sürecinde bireylerin ruhsal refahı, yaşam doyumu, sağlık durumlarının analizi yapıldığında yaşamın bütün alanlarında dinin ve maneviyatın etkisi olduğuna dair bulgular elde edilmektedir. Bu nedenle din ve maneviyat konularının gerontolojinin egemen teorileri arasında bütünleşmesi yönünde öneriler vardır. Ancak bu bütünleşmenin başarı sağlaması için elde edilen verilerin toplanması ve din ve maneviyat konularında daha fazla araştırmaların yapılması gerekmektedir (Moberg, 2012, 33-53).

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Konusu

Toplum içinde yaygın olarak bilinen maneviyat kavramının önemi ve kişiler üzerindeki etkileri yapılan birçok araştırmada görülmektedir. Psikolojinin konularından olan iyi oluş kavramıyla da ilişkili olan maneviyat çoğunlukla batı toplumunda yapılan çalışmalarda iyi oluş türlerinden biri olarak ele alınıp, *Manevi İyi Oluş* kavramı geliştirilmiş ve çeşitli ölçme teknikleri de geliştirilmiştir. Kişilerin iç dünyalarıyla ilişki olan manevi durum ve olgular bireylerin ruhsal, bedensel ve fiziki açıdan da iyi olmalarına katkı sağlamaktadır. Bu anlamda yaşam dönemlerinden biri olan yaşlılıkta da manevi yönden iyi olmak gereklilik arz etmektedir. Yaşlılığın getirdiği kayıplarla başa çıkmak ve değişimlere uyum sağlamak açısından manevi iyi oluşun önemli bir etkisi vardır. İçsel süreçlerden olan manevi gelişim ise yaşlılıkta da devam etmektedir. Batıda yaşlılık alanında çokça çalışılan din ve maneviyat konularında dergiler ve kitaplara rastlamak mümkündür. Türkiye’de ise yeni olan maneviyat çalışmaları daha çok ilahiyat temelinde yapılan, çoğunlukla manevi danışmanlık ve rehberlik olarak hastanelerde etkinlik göstermektedir. Gerontoloji alanında ise yaşlılıkta din ve maneviyat konuları oldukça azdır. Böylesine önemli bir alandaki bilgi eksikliğini azaltmak amacıyla bu çalışmada altmış yaş üstü bireylerde bazı demografik özelliklerin (yaş, cinsiyet, gelir, eğitim durumu, kronik hastalık vb.) manevi iyi oluş üzerindeki etkileri incelenerek yaşlı bireylerdeki manevi iyi oluş durumları tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada, Aile ve sosyal politikalar bakanlığının engelli ve yaşlı hizmetleri genel müdürlüğünün 2013 yılında yayınladığı eylem planı temel alınarak yaşlılık başlangıcı olarak 60 yaş kabul edilmiş ve katılımcılar bu doğrultuda seçilmiştir. Ayrıca Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün (EYHGM) resmi internet adresinde yaşlılığın başlangıcına dair bazı uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan atıfların 60 yaşında başladığı yönünde güncel bilgilerde yer almaktadır.⁴

Antalya’nın merkez ilçelerinden Kepez, Konyaaltı ve Muratpaşa’da altmış yaş ve üzeri yüz kişi ile nicel yöntemle yapılan bu araştırmanın sorusu;

60 yaş ve üzeri yaşlıların manevi iyi oluş durumları ne düzeydedir?

Yaşlıların manevi iyi oluş düzeyleri demografik değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermekte midir?

Onam formuyla birlikte sosyo-demografik özellikleri tespit etmek amacıyla kişisel bilgi formu ve manevi iyi oluş ölçeği uygulanmıştır. İlk olarak Paloutzian ve Ellison (1982) tarafından geliştirilen manevi iyi oluş ölçeğinin (Spiritual Well-Being Scale) Türkiye’de ki geçerlilik çalışması Ekşi ve Kardaş (2017) tarafından yapılmıştır. Yirmi dokuz sorudan oluşan ölçeğin puanlaması ise Likert (1= bana hiç uygun değil - 5= bana tamamen uygun) şeklindedir. Araştırmanın evrenini Antalya merkezinde yaşayan 60 yaş üstü bireyler oluştururken yüz kişilik kota örneklem belirlenerek Kepez’den 34, Konyaaltı’ndan 16 ve Muratpaşa’dan 50 kişi araştırmaya katılmıştır. Elde edilen veriler Pasw Statistlik programına işlenerek hipotezlerin ölçüm düzeyine uygun fark testleriyle analiz edilmiştir. Fark bulunan değişkenlerin açıklama oranları ve manevi iyi oluşla ilişkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Ölçeğin bu araştırma örneğinde ki güvenilirlik düzeyini ölçmek amacıyla güvenilirlik testi yapılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Elde Edilen Veriler

Araştırmada kota örneklem hem cinsiyet hem de ikamet değişkenine uygulandığı için ikamet ve cinsiyet değişkenine ait veriler kota oranına göre belirlenmiştir. Araştırmaya Kepez ilçesinde 17 kadın, 17 erkek olmak üzere 34 kişi, Konyaaltı’ndan 8 kadın, 8 erkek olmak üzere 16 kişi ve Muratpaşa ilçesinden 25

⁴ Bkz: <http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/yasli-hizmetleri/yasliga-genel-bakis>: (Erişim tarihi:30.12.2017)

kadın, 25 erkek olmak üzere 50 kişi toplamda ise, 50 kadın ve 50 erkek 100 kişi katılmıştır. Katılımcıların %65'i evlidir. Yaş gruplandırılması yapıldığında çoğunluk (%75) "genç yaşlı" olarak tespit edilmiştir. Eğitim düzeyine bakıldığında ise ilkökul mezunları (%40) çoğunluktadır. Gelir durumu incelendiğinde ortalama gelir 1720 tl olarak bulunmuş ve ortalamanın altında (%59) ve ortalamanın üstünde (%41) olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Alanyazın da kronik hastalıklarla baş etmede tinselliğin rolü üzerine yazılmış bir makaleden ve yaşlılık döneminde görülme sıklığının artmasından hareketle araştırmaya katılan bireylerin kronik hastalığının olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların %54 en az bir kronik hastalığa sahiptir. Hanede yaşayan kişilere baktığımızda ise katılımcıların çoğunluğu (%66) eşleriyle yaşamaktadır. Yalnız yaşayanlar ise %14 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1: Demografik özelliklerin dağılım oranları

Demografik özellikler	Frekans	Yüzde%
Cinsiyet		
Kadın	50	%50
Erkek	50	%50
İkamet		
Kepez	34	%34
Konyaaltı	16	%16
Muratpaşa	50	%50
Medeni durum		
Evli	65	%65
Bekar	35	%35
Yaş		
60-74	75	%75
75-84	19	%19
85+	6	%6
Eğitim düzeyi		
Okuryazar değil	11	%11
İlkokul	46	%46
Ortaokul	15	%15
Lise	15	%15
Üniversite	13	%13
Gelir durumu		
<1720	59	%59
>1720	41	%41
Kronik hastalık		
Var	54	%54
Yok	46	%46
Hanede yaşayan kişiler		
Eş	36	%36
Çocuklar	20	%20
Eş ve çocuklar	30	%30
Yalnız	14	%14

3.2. Sağlık Düzeyi ve Dindarlık İlişisine Yönelik Elde Edilen Veriler

Alanyazındaki örneklerden hareketle manevi iyi oluşla ilgili olduğu için katılımcıların öznel sağlık algısı ve öznel dindarlık algısına ilişkin sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu (%51) orta düzeyde sağlıklı olduklarını bildirmişlerdir. Dindarlık düzeyine ilişkin soruda ise, çoğunluk (%55) kendini çok dindar olarak tanımlamaktadırlar.

Tablo2: hissedilen sağlık düzeyi ve dindarlık düzeyi

Öznel algı	Frekans	Yüzde%
Öznel sağlık düzeyi		
Çok	36	%36
Orta	51	%51
Az	13	%13
Öznel dindarlık düzeyi		
Çok	55	%55
Orta	39	%39
Az	6	%6

3.3. Din ve Maneviyat İlişisine Yönelik Elde Edilen Veriler

Din ve maneviyyat ilişkisine yönelik kavramsal başlıklarda bahsettiğimiz Zinbauer'in yürütücülüğünü yaptığı araştırmada sorulan soruları katılımcılara dört kategoride sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Dindarlık/maneviyat	Frekans	Yüzde%
Dindar ama maneviyat sahibi değil	2	%2
Ne Dindar Ne de Maneviyat Sahibi	4	%4
Hem Dindar Hem Maneviyat Sahibi	73	%73
Maneviyat Sahibi Ama Dindar Değil	21	%21

Katılımcıların dindarlık ve maneviyat ayrımını nasıl gördüklerini ve kendilerini nasıl tanımladıklarını sorduğumuzda %73 hem maneviyat sahibi hem de dindar olarak tanımlarken %4 2'ü ise ne dindar ne de maneviyat sahibi olarak tanımlamaktadır. %21' i kendini maneviyat sahibi ama dindar değil olarak tanımlarken % 2 'si ise dindar ama maneviyat sahibi değil olarak tanımlamıştır. Ancak elde edilen bu veri ile tek yönlü varyans analizi yapıldığında manevi iyi oluş ile arasında anlamlı bir elde edilmemiştir.

3.4. Manevi İyi Oluş Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik Analizi

Ortalama	Varyans	Std. sapma	İtem sayısı	Cronbach α
108,06	168,421	12,97	29	,843

Bu çalışmada kullanılan manevi iyi oluş ölçeğinin geçerliliğini ölçmek için Cronbach α testi yapılmıştır. Ölçekte toplamda 29 ifade yer almaktadır ve bunların ortalaması 108,06'dır. İtemlerin standart sapması ise 12,97'dir. Literatüre göre; " α " değeri 1'e yaklaştıkça güvenilirlik artmaktadır. Güvenilirliğin sağlanması için iki yaklaşım bulunmaktadır; İlkinde " α " değerinin 0,70 den fazla olması ölçeğin güvenilir olduğunu belirtir. Diğer sınıflama ise $0 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir. $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir. $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise oldukça güvenilir, $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Bu çalışmanın sonuçlara baktığımızda ise her iki sınıflama açısından da yeterli bir sonuç çıkmıştır. Yüz kişiye uygulanan manevi iyi oluş ölçeğinin bu örnekte güvenilirliği %84 olarak bulunmuş ve yüksek düzeyde güvenilirdir (Cronbach's $\alpha=0,843$).

3.5. Manevi İyi Oluş Düzeyi

Manevi iyi oluş ölçeğiyle toplanan veri katılımcıların manevi iyi oluş puanlarının ortalaması 108,6, standart sapma değeri 12,97 olarak bulunurken minimum manevi iyi oluş puanı 79 ve maksimum manevi iyi oluş puanı 143 olarak tespit edilmiştir. Likert tipolojide gruplandırıldığında çoğunluk (%56) yüksek düzeyde manevi iyi oluşa sahip olarak bulunmuştur.

Tablo3: Manevi iyi oluş düzeyinin dağılımı

Manevi iyi oluş düzeyi	Frekans	Yüzde%
Çok düşük	0	%0
Düşük	0	%0
Orta	26	%26
Yüksek	56	%56
Çok yüksek	18	%18

3.6. Manevi İyi Oluş Düzeyinin Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

İki kategorili olan bağımsız değişkenlerde t-test uygulanmıştır. Sadece gelir durumu ve manevi iyi oluş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (t:-2,079, p:0,040).

Tablo4: Demografik değişkenlere ilişkin t-test sonuçları

Bağımsız değişken	Ortalama	Std. sapma	T	P*
Cinsiyet				
Kadın	109,54	12,06	1,142	,256
Erkek	106,55	13,79		
Medeni durum				
Evli	107,96	13,74	0,095	,925
Bekar	108,22	11,59		
Gelir durumu				
<1720	105,8	10,19	-2,079	,040
>1720	111,24	15,76		
Kronik hastalık				

Var	107,81	12,82	-0,204	,839
Yok	108,34	13,28		

*(α ; 0,05)

İkiden fazla kategoriden oluşan değişkenlerle yapılan tek yönlü varyans analizinde sadece dindarlık düzeyi ve manevi iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir vardır (f:7,596, p:0,001).

Tablo5: Demografik değişkenlere ilişkin Anova sonuçları

Bağımsız değişken	Ortalama	Std. sapma	F	P*
İkamet				
Kepez	106	12,32	2,074	,131
Konyaaltı	113	16,59		
Muratpaşa	107	11,82		
Eğitim düzeyi				
Okuryazar değil	111	12,07	0,345	,793
İlkokul	106	12,77		
Ortaokul	109	16,88		
Lise	107	12,13		
Üniversite	109	13,01		
Yaş				
Genç yaşlı	108	12,98	0,028	,972
Orta yaşlı	107	14,23		
İleri yaşlı	107	10,46		
Öznel sağlık düzeyi				
Az	106	12,16	0,207	,814
Orta	107	13,81		
Çok	109	12,29		
Öznel dindarlık düzeyi				
Az	92	9,62	7,596	,000
Orta	105	12,92		
Çok	111	11,86		

*(α ; 0,05)

3.7. Gelir ve dindarlık düzeyine ilişkin regresyon analizi bulguları

Manevi iyi oluş düzeyini yordayan gelir durumu ve hissedilen dindarlık düzeyi değişkenlerinin açıklama oranı ve manevi iyi oluşla ilişkisini belirleme amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar şu şekildedir;

Tablo 6: Regresyon analizi sonuçları

Değişken/MİO	r (korelasyon)	t	p
Gelir durumu	0,206		
Ortalamadan yüksek		2,166	0,033
Öznel dindarlık	0,349		
Az		-2,474	0,015
Çok		2,252	0,027

*(α ; 0,05)

Kurulan model de gelir durumu ve dindarlık düzeyi $\pm 11,96$ puan hata payı ile manevi iyi oluş düzeyinin %17,6'sını açıklayabilmektedir ($R^2=0,176$, $e=11,96$). Gelir durumu ile manevi iyi oluş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde zayıf bir ilişki vardır ($r=0,206$, $p=0,020$). Gelir arttıkça manevi iyi oluş artmaktadır. Hissedilen dindarlık düzeyi ile manevi iyi oluş arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde zayıf bir ilişki vardır ($r=0,349$, $p=0,0001$). Hissedilen dindarlık düzeyi arttıkça manevi iyi oluş puanı da artmaktadır. Dummy değişken yapılarak geliri ortalamasının altında olanlar referans grubu kabul edilerek geliri ortalamadan yüksek olanlar modele eklenmiştir. Aynı şekilde dindarlık düzeyinde ise frekansa göre orta düzeyde dindar olanlar referans grubu seçilerek dindarlık düzeyi az ve dindarlık düzeyi çok olanlar modele eklenmiştir. Modele göre dindarlık düzeyi az, dindarlık çok ve geliri ortalamadan yüksek olmanın manevi iyi oluş üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır (t:-2,474, 2,252, 2,166; p: 0,015, 0,027, 0,033).

3.7.1. Regresyon analizinin formülasyonu ve elde edilen sonuçlar

$$Y = 103,571 - 12,997 \times \text{dindarlık düzeyi az} + 5,645 \times \text{dindarlık düzeyi çok} + 5,278 \times \text{geliri ortalamadan yüksek}$$

(0,015)	(0,027)	(0,027)
[-0,239]	[0,217]	[0,201]

Elde edilen formüle göre araştırmaya katılan bireylerin manevi iyi oluş durumunun minimum puanı 103,571'dir. Modele göre dindarlık düzeyi az, dindarlık çok ve geliri ortalamadan yüksek olmanın manevi iyi oluş üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Dindarlık düzeyi orta olanlara göre dindarlık düzeyi az olanların manevi iyi oluş düzeyi 12,99 puan daha düşüktür. Dindarlık düzeyi orta olanlara göre dindarlık düzeyi çok olanların manevi iyi oluş düzeyi 5,64 puan daha yüksektir. Geliri ortalamadan düşük olanlara göre geliri ortalamadan yüksek olanların manevi iyi oluş düzeyi 5,27 puan daha yüksektir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkçe alan yazında Manevi iyi oluş üzerine Kardaş'ın (2017) "Sanal Kimlik ve Spiritüel İyi Oluşun Üniversite Öğrencilerinin Narsistik Eğilimlerini Yordayıcılığı" üzerine bir çalışmaya mevcuttur. Ancak yaşlılık dönemindeki manevi iyi oluş durumu üzerine bir araştırmaya rastlanmadığı için bu araştırma ilk olma niteliği taşımaktadır. Araştırma yoksunluğu nedeniyle tartışmada bazı değişkenlere değineceğiz. Toplumsal cinsiyet açısından manevi iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Alanyazına baktığımızda Kardaş'ın (2017, 191) çalışmasında ise üniversite öğrencilerin manevi iyi oluş düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Kızılırmak'ın (2015, 63-75) genç yetişkinlerde yaşamın anlamı ve anlam arayışı üzerinden kavramsallaştırdığı maneviyatın, incelendiği çalışmada cinsiyete göre bir farklılık bulunmamaktadır. Eğitim düzeyi ve manevi iyi oluş ilişkisi incelendiğinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Manevi iyi oluş ile eğitim ilişkisini inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Fakat Kıraç'ın (2013: 199-216) eşcinsel erkekler üzerinde anlam ve amaçlılık alt boyutlarıyla yaptığı maneviyat çalışmasında eğitim düzeyi ile maneviyat arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Genel bir deyişle; kişiliğin gelişimi ve bireylerin toplumla bütünleşip yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan bilgi beceri ve davranışları elde etme süreci olarak tanımlanan eğitim insan için büyük önem arz etmektedir (Tezcan, 1985). Eğitim düzeyinin farkındalığı arttırması ve hayatın anlamı üzerine sorgulamalar yaparak bireylerdeki manevi potansiyelleri keşfetmesi ve manevi iyi oluşa katkı sağlaması kaçınılmaz bir durumdur. Ancak bu çalışmada eğitim düzeyinin manevi iyi oluş üzerine etkisinin olmaması araştırmanın sınırlılıklarından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Sosyo-demografik faktörlerden biride medeni durumdur.

Katılımcıların medeni durumlarını bekar, yalnız, boşanmış, dul gibi kavram karmaşası olmaması için genel olarak evli ve bekar olarak iki kategoride ele alınmıştır. Medeni durum ve manevi iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Alanyazında manevi iyi oluşla ilgili medeni durumun incelendiği bir çalışmaya rastlanmadığı için kıyaslama yapılamamaktadır. Araştırma Antalya'nın merkez ilçeleri olan Kepez, Muratpaşa ve Konyaaltı ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. İkamet edilen ilçelere göre manevi iyi oluş düzeylerine baktığımızda anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Alanyazında yaşanan çevre ve manevi iyi oluşa yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak maneviyat ve dindarlık üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Düzgüner'in (2013, 218-227) diğerkamlik ve maneviyat ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada seçilen illerin muhafazakâr nitelik taşıması maneviyatın dinle bağdaştırılmasına ve daha ılımlı cevaplar alınmasına neden olmuştur. Arslan'ın (2009, 112-125) çalışmasında ise geleneksel yaşlı dindarlığı araştırılmıştır. Geleneksel çevrede kalanların dini etkinliklere katılımı fazla iken modern çevrede yaşayanlarda yalnızlık ve dini katılımlarında daha az olduğu bulunmuştur. Bu iki çalışmadan yola çıkarak Antalya'nın merkez ilçelerinde hem geleneksel yapının hem de modern yaşamın birlikte olması ve buradaki katılımcıların manevi iyi oluşu geleneksel kesimdekiler dindarlık üzerinden modern kesimde maneviyat üzerinden ele almış olabileceğinden dolayı anlamlı bir fark çıkmamıştır diye yorumlayabiliriz.

Araştırmaya katılan bireylerde en düşük yaş 60 ve en yüksek 93 yaşında olmakla birlikte genç, orta ve ileri yaşlı olarak gruplayıp yaptığımız analizde manevi iyi oluş düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Ancak bu bireylerin manevi iyi oluş düzeylerinin düşük olduğunu göstermemektedir. Genel manevi iyi oluş düzeyine baktığımızda bütün katılımcıların iyi oluş düzeyleri orta (%26), yüksek (%56) ve çok yüksek (%18) olarak bulunmuştur. Kardaş'ın (2017, 192) çalışmasında manevi iyi oluş düzeyi ve yaş gruplarına göre yaptığı analizde manevi iyi oluş ölçeğinin aşkınlık, doğayla uyum ve anomi alt boyutlarıyla kıyaslama yaptığında yalnızca doğayla uyum boyutu anlamlı bulunmuştur. Ancak bu çalışmadaki katılımcılar üniversite öğrencisi olduğu için 60 yaş üstü bireylerle yapılan kıyaslama yeterli düzeyde değildir. Yaşlı bireyler üzerinde yapılan yabancı alanyazındaki çalışmalara baktığımızda ise psikolog Starbuck'ın (1911) çalışmasında kişilerin yaşlandıkça daha manevi hale geldiği ve küçük yaş gruplarına göre daha dindar olduğu belirtilmektedir. Palmore (1980) ve Orbach'ın (1961, 530-540) çalışmalarında ise yaşlanmanın maneviyat ve dinde değişim yapmadığı 17 yaşından sonra istikrarlı bir seyir içinde olduğu bulunmuştur.

Gelir ve manevi iyi oluş arasındaki ilişkiye baktığımızda ise anlamlı pozitif yönde bir ilişki mevcuttur. Gelir arttıkça bireylerin manevi iyi oluş düzeyleri artmaktadır. Literatüre baktığımızda Scheck-Varner'in (2009) düşük sosyo-ekonomik seviyeli ailelerin manevi iyi oluş ve dinsel başa çıkma ilişkisini incelediği çalışmada manevi iyi oluşun aile dayanıklılığını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Hem maneviyat tanımları hem de tarihsel sürece baktığımızda köken olarak içsel süreçlere atfedilen maneviyatın ekonomik göstergeler ile kıyaslanmasının anlamlı veriler sunmaması bu açıdan doğal karşılanabilir. Ancak bu çalışmadaki anlamlı farkın oluşmasını dinin dışındaki manevi arayışlara bağlayarak açıklayabiliriz. Şöyle ki; Din-maneviyat ilişkisine baktığımızda yaklaşımlardan biri de maneviyatın çatı kavram olduğu ve dini nitelik taşımayan sanat, edebiyat ve bilim gibi alanlardan da manevi tatmin sağlanabileceği yaklaşımıdır (Hull, 2003, 10-124). İçsel olan manevi iyi oluşu dışsal olan maddi varlıklarla karşılaşma çabası içine girdiğinde insanın karşısına çıkacak olan ilk engel maddi alım gücüdür. Bu açıdan baktığımızda şöyle bir örnekle ifade edecek olursak; piyano çalmaktan manevi tatmin sağlayan birisinin bunu gerçekleştirebilmesi için ekonomik gücünün yeterli olması gerekecektir. Sonuç itibarıyla diyebiliriz ki; maddi varlıklarla doyuma ulaşamayıp özüne dönen maneviyatı canlandıran insanın manevi ihtiyaçlarını yeniden maddi varlıklarla karşıma çabası geliri anlamlı bir etken haline getirmiştir.

Bireyin biyolojik gereksinimleri ile psikososyal ihtiyaçları arasında sürekli bir etkileşim vardır. Fiziksel sorunlar ruhsal alanı etkilediği gibi ruhsal alandaki sorunlarda fiziksel patolojilere neden olabilmektedir. Tıp alanyazınında sağlık ve manevi alan ilişkisi insanın şifa arayışından beri bir arada olduğu görülmektedir. Maddi olarak aranan şifaya madde ötesindeki arayışlarda destek olmuştur. Sağlık hizmetlerinde; manevi değerlerin hastalık ve tedavi süreçlerinde güç kaynağı olması, bireylerin sahip olduğu manevi değerlerin tıbbi müdahalede belirleyici olması gibi nedenler maneviyatı önemli bir konuma getirmiştir (Ardıç ve Boztılkı, 2017, 39-45). Tıp alanyazınında önemli bir yer tutan sağlık ve maneviyat ilişkisine dair çalışmalardan yola çıkarak bireylerin kendilerini ne kadar sağlıklı hissettiklerine dair yöneltilen soruya alınan cevaplar manevi iyi oluş düzeyi ile kıyaslandığında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yapılan çalışmalara baktığımızda kanser hastaları üzerinde yoğun bir çalışmaya rastlamaktayız. Cotton ve arkadaşlarının (1999, 429-438) yaptığı bir çalışmada manevi iyi oluşu daha fazla olan kanser hastalarının anksiyete ve depresyon düzeylerinin daha düşük, sağlık alışkanlıklarının daha iyi ve umut ve yaşam kalitelerinin daha yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir. Bostancı ve Buzlu (2010, 73-78) ise meme kanseri hastalarında manevi boyutun ve manevi bakımın önemine dikkat çekmişlerdir. Klavuz ve Klavuz (2016, 17-38) yaşlılık döneminde dini etkinler ve inançların olumsuz duygu ve deneyimlerin üstesinden gelmede önemli bir etken olduğuna değinmiştir. Yaşlıların, sağlıkla ilgili sorunlarının fazla olması ve bu sorunların fiziksel yeterliklerden yoksun bırakmasından dolayı yaşlılar sağlık konularında konuşmaya yatkın olabilmektedirler. Bu nedenlerden dolayı manevi desteklerin yaşlılık dönemindeki kayıplarla başa çıkmada önemli bir etken olmaktadır. Netice itibarıyla manevi iyi oluş yaşlılık dönemindeki sağlık boyutunda da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireyleri tehdit eden uzun süreli gözlem ve koruma gerektiren kronik hastalıklar bireylerin hayatındaki temel işlevlerini derinden etkilemektedir. İlerleyen süreçte bakıma muhtaç hale gelen bireylerin yaşamlarında ki denetimlerini de kaybederek psikolojik sorunlara da yol açabilmektedir. Kronik hastalıklarda baş etmede bireyler çevrelerinden doğrudan yardım alarak aktif bir baş etme ya da hastalığı kabullenip yeni duruma uyum sağlayarak pasif bir baş etme stratejisi yürütebilmektedirler. Kronik hastalıklarla baş etmede dinin ve tinselliğin rolü geri planda kalmış ve bu alandaki çalışmalar sınırlıdır (Tuncay, 2007, 13-20). Araştırmamızda 60 yaş üstü bireylerde kronik hastalığı olan bireylerin oranı (%54) herhangi bir kronik hastalığı olmayanların oranı ise (%46) olarak tespit edilmiştir. Kronik hastalık ve manevi iyi oluş arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Literatüre baktığımızda; Rowe ve Allen (2004, 62-67)'in kronik hastalığı olan 201 kişiyle yaptığı nicel bir araştırmada tinsellik ve hastalıkla baş etme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Tinsel bağlılıkların artışıyla psikolojik iyilik hali ve işlevlerinde arasında pozitif korelasyon hakimdir. Young'ın (1993, 298-303) kronik ve ölüm riski yüksek olan 12 yaşlı ile yaptığı araştırmada ise yaşlı bireylerin hastalıkla baş ederken umutlarını, iç huzurlarını yaşama bağlılıklarını korumada tinsel düzeylerinin güçlendirici bir etken olduğunu tespit etmiştir. Genel itibarıyla bireylerdeki manevi potansiyelin hastalıkla baş etmede önemli bir etken olduğu herhangi bir güce inancı olmadığını ifade eden kronik hastalığı olan bireylerde dahi bilinçaltında hastalıkla baş edip yaşama devam etme umudu ve tanrısal bir mucize beklentisi vardır (Tuncay, 2007, 13-20).

Araştırmanın başından beri din-maneviyat ilişkisi süregelmektedir. Kavramsal çerçevede detaylı olarak ele aldığımız din-maneviyat ilişkisini özetle üç grupta ele alabiliriz. İlk grupta dinin maneviyatı kapsadığı ve maneviyatın dinin bir bölümü olduğu yaklaşım. İkinci grupta ise maneviyatı daha geniş açılardan ele alarak dinden daha kapsamlı olduğunu kabul eden ve popüler olan görüş. Üçüncü grupta ise

din-maneviyat tartışmasının alanyazın olduğu gibi sert çizgilerle ele alınmadığı bireylerin öznel tecrübelerini dini ya da manevi olarak kendi düşünce sistemlerine göre anlamlandırdığı görüştür. Brain Zinnbauer'ın yönettiği araştırmayı referans alarak, dindarlık ve maneviyat ilişkisine yönelik araştırmaya katılan bireylere kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur. Elde edilen verilerde (%73)'ü kendini "hem dindar hem de maneviyat sahibi", (%21)'i "maneviyat sahibi ama dindar değil", (%2)'si "dindar ama maneviyat sahibi değil" ve (%4)'ü "ne dindar ne de maneviyat sahibi olarak tanımlamıştır. Düzgüner (2013, 218-227)'in çalışmasında ise Amerika örneğinde (%58)'i hem dindar hem de manevi yönden güçlü (%23)'ü manevi yönden güçlü ama dindar değil, (%3)'ü dindar ama manevi yönden güçlü değil ve (%7)'si ne dindar ne de manevi yönden güçlü olarak kendilerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Zinnbauer'ın yönettiği araştırmada da (%74) oranında bireylerin kendilerini "hem maneviyat sahibi hem de dindar" olarak tanımladıkları ve neredeyse herkesin maneviyat sahibi olarak kendilerini tanımladıkları bulunmuştur (Pargament, 1999). Bu araştırmada ise (%94)'ü kendilerini maneviyat sahibi olarak tanımlamıştır. Ancak bu, maneviyat sahibi olmanın ne anlama geldiği üzerinde mutabık oldukları anlamına gelmemektedir. Nitekim Zinnbauer (1997) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada maneviyatın bireysel tanımlamaları arasındaki korelasyon temelde sıfır olarak bulunmuştur. Netice itibarıyla elde edilen veriler alanyazın gibi keskin bir din-maneviyat ayrımının olmaması ve çoğunluğun kendini maneviyat sahibi olarak tanımlaması açısından alanyazınla uyum içerisindedir. Bireylerin dindarlık ile ilgili öznel algıları tespit etmek amacıyla sorulan soruda, (%6)' sı az, (%39)'u orta düzeyde ve (%55)'i de kendini çok dindar olarak tanımlamıştır. Literatüre baktığımızda sosyal bilimlerde üç yaklaşım mevcuttur. İlki "geleneksel yaklaşım" yaşla birlikte dindarlığın artışı kabul ediyor. İkincisi "stabil yaklaşım" yaşla birlikte dini eğilimlerin değişmediğini kabul ediyor. Üçüncü yaklaşım ise "ilgisizlik modeli" yaşla birlikte dindarlığın azalacağını kabul ediyor. İleri yaş diye tabir edilen 60 yaş ve üzerindeki bireylere ait bulgularda dini ritüellere katılımında stabil model etkinken inanç ve dinsel davranışta geleneksel modeli destekleyen bulgular çoğunluktadır (Arslan, 2009, 112-125). Yaşlılık ile din bağlamındaki çalışmalara bakıldığında yaşla dindarlığın pozitif ilişkisi olduğu görülmektedir ve elde edilen bulgular geleneksel modeli destekler niteliktedir (Courtenay vd., 1992, 47-56; Kayıklık, 2003; Buyacı, 2002). Bu çalışmada da alanyazına uygun sonuçlar bulunmuştur. Yukarıda değinildiği gibi yaşla beraber dindarlık artmaktadır. Ancak yaşlı dindarlığı kendine has özelliklere sahiptir. Yaşlı dindarlığı gençlerin dindarlığı gibi zaman zaman duygu karışımı veya şüpheye yer vermez (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1992, 319-331). Bu çalışmada da dindarlığın hissedilen düzeyinin sorulmuş olması çalışmanın sınırlılığıdır.

Manevi iyi oluşla ilgili bir diğer önemli etkende dindarlık olarak karşımıza çıkmaktadır. 60 yaş üstü bireylerde yapılan bu araştırma da manevi iyi oluş ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ve dindarlık ile manevi iyi oluş arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişki mevcuttur. Alanyazına baktığımızda dindarlık ve manevi iyi oluş arasındaki ilişkiye dikkat çeken Acar'ın (2014) çalışması önemli bir yere sahiptir. Kavramsal çerçevede detaylı olarak ele aldığımız manevi iyi oluş varoluşsal iyilik ve dinsel iyilik olarak iki tane alt boyutu ihtiva etmektedir. Varoluşsal iyiliğin odağı anlam bulma çabasıdır. İnsan karşılaştığı her şeyin aslını anlamaya yönelik içsel bir eğilime sahiptir. İnsan kendi varlığını ve çevresini anlamlandırdığı sürece yaşamını devam ettirebilmekte ve ona yön verebilmektedir. Pargament (2002, 168-181)' e göre insan hayatına yön veren bu anlamlandırma dini nitelik arz edebilir. Din, insanın anlamlandırma ihtiyacını doyuma ulaştırabilir. Manevi iyi oluşun bir boyutu da dinsel iyiliktir. İnsanların tanrı ile ya da en üstün güçle olan ilişkisini içermektedir. Hayatı anlamlandırma çabası dini bir inanç sistemine bağlanma eğilimini artırmaktadır. İnsan Tanrı'ya farklı gerekçelerle ilgi göstermiştir. Bazen bir varlığa bağlanma bazen çaresizlik, güçsüzlük ve günahkârlık gibi duygular insanın tanrıya ilgisini artırmıştır. Dinin ya da dine bağlanmanın manevi iyi oluşa katkısının olup olmadığı konusu hala tartışılan bir konudur. Ancak dinin içerikleri manevi anlamdaki iyiliğine katkı sunmaktadır. Kişinin kendisini adayacağı anlam duygusu oluşturarak zaman zaman yaşadığı boşluk hissini ortadan kaldırabilmektedir (Koç, 2003, 373-397). İnsanın kafasındaki en üst niteliklere sahip olan varlığa bağlılık, hem zor zamanlarda hem de mutlu anlarda sığınabileceği bir kılavuzdur. Bu bağlanmayla insanlar manen güven duygusu kazanarak manevi iyiliğe ulaşabilirler (Peker, 2003).

Sosyo-demografik, sağlık ve din ile ilgili faktörler altında alanyazınla karşılaştırılan bu çalışmanın; literatüre 60 yaş üstü bireyle yapılmış olması ve çıkan neticeler itibarıyla dindarlık ve gelir düzeyinin manevi iyi oluş bağımlı değişkeniyle oluşturulan regresyon modelinde anlamlı bir etki göstermesi önemli bir katkısıdır. Gerontolojik teoriler açısından bulguları değerlendirdiğimizde bireylerin yaşam tecrübeleri, dini ve manevi deneyimlerinin genel olarak devam ettirilerek sürekliliğin sağlandığı ancak içsel anlamda manevi yönelimler ve iyi oluş durumlarının daha görünür hale geldiği tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle yaşlı bireylerdeki manevi iyi oluş düzeylerinin "çok az" ve "az" düzeyde olmayıp genellikle "yüksek" ve

“çok yüksek” düzeyde manevi iyi oluşun tespit edilmiş olması bireylerdeki manevi yönelimlerin daha aktif olduğunu göstermektedir. Nitekim aktif yaşlanma teorisi yaşlı bireylerin dini, manevi ve sosyal aktivitelere katılımını sağlayarak aktif kalmayı desteklemektedir. Süreklilik açısından bakıldığında da yaşlı bireylerin manevi iyi oluşlarının bu seviyede olmasında yaşlılık öncesi dönemdeki kazanımlarının korunduğu ve süreklilik arz etmesinin etkisi görülmektedir. Süreklilik teorisi açısından da bireylerin sahip olduğu manevi potansiyellerin yaşlılık döneminde görünür olması teorinin varsayımına ters düşmemektedir.

Sonuç olarak insanın her anında gerekliliğini hissettiği manevi iyi oluş konusunu 60 yaş üstü bireylerde araştırıp elde edilen verileri alanyazınla kıyaslamaya gayret ettik. Yaşlılık döneminin hastalık, kırılabilirlik gibi kendi has özellikleri konuyu daha da önemli hale getirmektedir. Ancak yeteri kadar çalışma mevcut değildir. Yaşlılık alanında ki bu eksikliklerin kapatılması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Nitekim maneviyat her insanın potansiyel olarak sahip olduğu bir yetkinlik olduğu için var olan potansiyellerin tespit edilip doğru şekilde kanalize edildiğinde sağlıklı ve huzurlu bir yaşlılık süreci geçirebilirler. Yapılacak olan araştırmalar da yaşlılara özgü maneviyat ve manevi iyi oluş ölçekleri geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca yaşlıların geri dönüşü olmayan durumlarla baş edebilmesi için manevi bakım ve rehabilitasyon modelleri oluşturulması içinde maneviyat ve manevi iyi oluş çalışmalarının artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2014). Manevi İyi Oluş ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 391-412.
- Ai, A. L. (2000). Spiritual Well-Being, Spiritual Growth, and Spiritual Care for The Aged: A Cross-Faith and Interdisciplinary Effort. *Journal of Religious Gerontology*, s. 3-28.
- Aki, Ö. (2015). *Yetişkinlik ve Yaşlılıkta Ruh Sağlığı*. H. Bacanlı, ve Ş. Terzi İçinde, Yetişkinlik ve Yaşlılık Gelişim ve Psikolojisi. İstanbul: Açılım Kitap Pınar Yayınları, s. 313-357.
- Ardıç, E., ve Boztilkı, M. (2017). Maneviyat ve Sağlık. *Hemşirelik Akademik Araştırma Dergisi*, s. 39-45.
- Argyle, M., ve Beit-Hallahmi. (1992). Yaş ve Din Çev. A. Kurt. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 319-331.
- Arslan, M. (2009). Geleneksellik ve Yaşlı Dindarlığı; Taşrada Sosyal Hizmet Alamayan Yaşlıların Dindarlık Durumları Üzerine Uygulamalı Bir İnceleme. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, s. 112-125.
- Ay, M. (2005). Tanrı Tasavvurlarının Politik Tasarımlara Yansımaları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 107-130.
- Ayten, A., ve Uysal, V. (2009). Ruhsallık Umutsuzluğu Azaltır mı? Ruhsallık-Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *16. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi*, Karabük, s. 318-330.
- Barut, Y. (2008). Yaşlılık Dönemi Zihinsel ve Ruhsal Özellikleri. *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık içinde* (edt. K. Ersan, ve M. Kalkan). Ankara: Pegem Akademi Yayınları, s. 39-60.
- Bostancı, N., ve Buzlu, S. (2010). Meme Kanseri Hastalarında Maneviyatın Etkileri ve Manevi Bakım. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, s. 73-78.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Buyacı, M. Y. (2002). Yaşlılarda Dini Hayat. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cotton, S. P., Levine, E., Fitzpatrick, C., Dold, K., ve Targ, E. (1999). Exploring The Relationships Among Spiritual Well-Being, Quality of Life, and Psychological Adjustment in Women With Breast Cancer. *Psycho-Oncology*, s. 429-438.
- Courtenay, B., Poon, L., Martin, P., Clayton, G., ve Johnson, M. (1992). Religiosity and Adaptation in The Oldest-Old. *International Journal of Aging ve Human Development*, s. 47-56.
- Duyar, İ. (2008). Gerontolojinin Temelleri. *Geriatry* içinde (ed. Ş. Akman, R. Mas, T. Işık, A. Karan, T. Beğler, ve T. Ünal), Ankara: Türkiye Geriatri Vakfı, s. 9-19.
- Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat Algısı ve Diğerkamılıkla İlişkisi: Kan Bağı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşi, H., ve Kardaş, S. (2017). Spiritual Well-Being: Scale Development and Validation. *Spiritual Psychology and Counseling*, s. 73-88.
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual Well-Being: Conceptualization And Measurement. *Journal of Psychology and Theology*, s. 330-340.
- EYHGM. (2013). *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı Uygulama Programı*. Ankara: T.C. Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and Quest for Meaning*. San Francisco: Harper ve Row.
- Frame, M. W. (2002). *Integrating Religion and Spirituality Into Counseling: A Comprehensive Approach*. New York.
- Haque, A. (2001). Interface of Psychology and Religion: Trends and Developments. *Counseling Psychology Quarterly*, s. 241-253.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat İle Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Müel ve Nihal*, s. 209-240.
- Hökelekli, H. (2010). *Din Psikolojisi*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını
- Hull, J. (2003). Manevi Gelişim: Yorumlar ve Uygulamalar. *Değerler Eğitimi Dergisi*, s. 10-124.
- İçli, G. (2004). Huzurevinde Kalan Yaşlılar Üzerine Bir Araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, s. 50-72.
- Kalınkara, V. (2016). *Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kalkan, M. (2008). Yaşlılık: Tanımı, Sınıflandırılması ve Genel Bilgiler. *Psikolojik Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık içinde* (edt. K. Ersanlı, ve M. Kalkan), Ankara: Pegem Akademi Yayınları, s. 1-17.
- Kardaş, S. (2017). Sanal Kimlik ve Spiritüel İyi Oluşun Üniversite Öğrencilerinin Narsistik Eğilimlerini Yordayıcılığı. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Kasapoğlu, F. (2015). Manevi Yönelim Ölçeği’nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 51-68.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta Yas ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kıraç, F. (2013). Eşcinsellikle İlgili Dini-Psikolojik Algılar ve Maneviyat. Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara: *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Kızıllırmak, Ö. (2015). *Genç Yetişkinlerde Yaşamda Anlamanın Maneviyat ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kimter, N. (2013). Depresyonda Dini ve Manevi Faktörler: Araştırmaları Bir araya Getirme ve Değerlendirme. *Dini Araştırmalar Dergisi*, s. 224-244.
- Klavuz, M. A., ve Klavuz, E. (2016). Yaşlanma Döneminde Kayıplarla Başa Çıkmada Manevi Danışmanlık Hizmetlerinin Önemi. *Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik* içinde (edt. A. Ayten, M. Koç, ve N. Tınaz), Dem Yayınları, s. 17-38.
- Koç, M. (2003). Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 373-397.
- Mackinlay, E. (2001). *The Spiritual Dimension of Ageing*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Mackinlay, E. (2004). The Spiritual Dimension of Ageing. *Ageing, Spirituality and Well-Being* içinde (edt. A. Jewell), London and New York: Jessica Kingsley Publishers, s. 72-86.
- Mehmedoğlu, Y., ve Mehmedoğlu, A. U. (2012). Kadim Bir İlgiden Beslenen Meydan Okuma: Ruhsallık Spirituality. XVII. Kalam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu*, Malatya: İnönü Üniversitesi, s. 147-166.
- Moberg, D. O. (2012). Spirituality in Gerontological Theories. D. *Ageing and Spirituality; Spiritual Dimensions of Aging Theory, Research, Practice, and Policy* içinde (edt. O. Moberg), New York: The Haworth Press, s. 33-53.
- Moberg, D. O., ve Brusek, P. M. (1978). Spiritual Well-Being: A Neglected Subject in Quality of Life Research. *Social Indicators Research*, 303-323.
- Mowat, H. (2004). Successful Ageing and The Spiritual Journey. *Ageing, Spirituality and Well-Being* içinde (edt. A. Jewell), London and New York: Jessica Kingsley Publishers, s. 42-58.
- Myers, J. E., Sweeney, T. J., & Witmer, J. M. (2000). The Wheel of Wellness counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling & Development*, 78(3), 251-266.
- Nasel, D. D. (2004). Spiritual Orientation İn Relation to Spiritual Intelligence: A Consideration of Traditional Christianity and New Age/Individualistic Spirituality. Yayınlanmamış Doktora Tezi The University of South Australia, *Division Of Education, Arts and Social Sciences*.
- NICA. (1975). National Interfaith Coalition on Aging. *Spiritual Well-Being: A Definition*. Athens, GA, USA: NICA.
- Okan, N., ve Ekşi, H. (2017). Spirituality in Logotherapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, s. 143-164.
- Orbach, H. (1961). Aging and Religion: A Study of Church Attendance in The Detroit Metropolitan Area. *Geriatrics*, s. 530-540.
- Öz, F., ve Hiçdurmaz, D. (2012). Stresle Başetmenin Bir Boyutu Olarak Spiritüalite. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, s. 50-56.
- Palmore, E. (1980). *Handbook Of Geriatric Psychiatry*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Paloutzian, R. F., ve Ellison, C. (1982). Spiritual Well-Being Scale. *Measures of Religiosity*, s. 382-385.
- Pargament, K. I. (1999). The Psychology Of Religion and Spirituality? Yes and No. *International Journal for The Psychology of Religion*, s. 365-382.
- Pargament, K. I. (2002). The Bitter And The Sweet: An Evaluation Of The Costs And Benefits of Religiosity. *Psychological Inquiry*, s. 168-181.
- Peker, H. (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlica Yayınları.
- Powers, R. (2005). Counseling and Spirituality: A Historical Review. *Counseling and Values*, s. 217-225.
- Rowe, M., ve Allen, R. (2004). Spirituality As A Means Of Coping. *American Journal of Health Studies*, s. 62-67.
- Seaward, B. L. (1991). Spiritual Wellbeing: A Health Education Model. *Journal of Health Education*, s. 166-169.
- Seyyar, A. (2010). *Tıbbi Sosyal Hizmetlerde Manevi Bakım*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Stanard, R. P., Sandhu, D. S., & Painter, L. C. (2000). Assessment of spirituality in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 78(2), s. 204-210.
- Starbuck, E. D. (1911). *The Psychology Of Religion: An Empirical Study of The Growth of Religious Consciousness*. New York: Walter Scott.
- Swinton, J. (2001). *Spirituality and Mental Health Care Rediscovering A 'Forgotten' Dimension*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Tezcan, M. (1985). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Topuz, C. (2013). Özgeciliğin Özel İyi Oluş Ve Psikolojik İyi Oluş İle İlişkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Tuncay, T. (2007). *Kronik Hastalıklarla Başetmede Tinsellik*. Sağlık ve Toplum Vakfı Yayınları, s. 13-20.
- Tüik (2018). *Nüfus Projeksiyonları, 2018-2080*. Sayı: 30567,21 Şubat.
- Uygur, D. (2016). Hemşirelerin Spiritüalite ve Spiritüel Bakım Algısının Belirlenmesi ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Bolu: *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*.
- Varner, J. E. S. (2009). Effects of Spiritual Well-Being, Religious Coping, and Hardiness on Parenting Behaviors in Low Socioeconomic Status Families.
- Young, C. (1993). Spirituality and The Cronical Ill Christian Elderly. *Journal of Geriatric Nursing*, s. 298-303.
- Zinnbauer, B. (1997). *Capturing The Meanings of Religiosity and Spirituality: One Way Down From a Definitional Tower of Babel*. Bowling Green State University.